

Nykypuhesuomen alueellista taustaa¹

AILA MIELIKÄINEN (Jyväskylä)

1. Murteentutkimus ja sosiolingvistiikka

Kun sosiolingvistinen tutkimus viime vuosikymmenellä alkoi Suomessa, oli yksi pääongelma se, miten puhe-suomi — lähinnä siihen asti tunnetut aluemurteet — on muuttunut tai muuttumassa. Vaikka kysymykseen ei ole kaikilta osin vielä vastattu, on aiheellista tehdä tähänastisten tietojen perusteella lisäkysymyksiä: Miten noita käynnissä olevia muutoksia on tulkittava? Onko nykyinen kirjavuus selitettävissä alueellisen vaihtelun pohjalta, vai onko se jo selvästi sosiaalista vaihtelua? Onko se vain yhteiskunnallisten muutosten jouduttamaa jatkoa kielen normaaliin muuttumiseen vai kielellisen kaaoksen alkua, josta pystyy saamaan selville enintään joitakin suhteellisia ryhmäeroja tai jota voi selittää vain Helsingin puhekielen avulla?

Tulkintamahdollisuudet riippuvat suuresti siitä, millaiseksi käsitetään dialektologian ja sosiolingvistiikan suhde. Vaikka molempien tutkimuskohteena on elävä puhuttu kieli, siis kielen vaihtelu todellisessa ympäristössä, ei näiden suuntien niveltäminen ole ollut aivan mutkatonta. Sosiaalinen ja sosiologinen näkökulma ovat tuoneet kielen alueellisen vaihtelun ongelmien rinnalle yhtäkkiä runsaasti uusia kysymyksiä. Miten kieli vaihtelee erilaisten sosiaaliryhmien keskuudessa, ja miten määritellään tai rajataan sosiaaliryhmä? Miten puhetilanne ja puheenaihe vaikuttavat kieleen, ja mitä pitäisi ylipäänsä tutkia, jotta kielenulkoisten seikkojen osuus saataisiin selville? Laajasta kielisosiologisesta tutkimuksesta onkin hahmottunut eri suuntia sen mukaan, kiinnitetäänkö päähuomio itse kieleen vai kielenkäyttäjiin tai puhetilanteisiin. Niinpä saataan puhua sosiologisesta ja antropologisesta lingvistiikasta (Trudgill 1974: 33) tai kielisosiologiasta ja puheen etnografiasta (Labov 1971: 152—153), mutta tarkemmassa ryhmittelyssä on erotettu antropologiaan, sosiologiaan, psykolingvistiikkaan ja lingvistiikkaan liittyvät haarat: lingvistinen antropologia (Dell Hymes, M. A. K. Halliday), kielisosiologia (Joshua Fishman, Basil Bernstein), sosiaalinen psykolingvistiikka (Susan Ervin-Tripp) ja varsinainen sosio-

¹ Vuosikokoussesitelmä Kotikielen Seurassa 14. maaliskuuta 1982.

lingvistiikka (William Labov), joka on siis kielitiedettä (Thelander 1977: 31—34). Termistön vakiintumattomuus näkyy kuitenkin siinä, että *kielisosioologia* ja *sosiolingvistiikka* -nimityksiä käytetään synonyymisesti sekä kielentutkimuksessa että yleisemmin kaikista mainituista suunnista.

Dialektologian ja sosiolingvistiikan metodiset erot saattavat näyttää sovittamattomilta. Jos murteentutkimuksen menetelmiä tarkastellaan sosiolingvistiikan valossa, niitä voi arvostella monestakin syystä. Murteentutkijat ovat etsineet vain »aitoa, puhdasta» murretta ja valikoineet haastateltavansa iän ja koulutuksen mukaan, siis sosiaalisin perustein, ja kansanperinteessä liikkuvien puheenaiheiden tai sanastokyselyjen ulkopuolelle on saattanut jäädä tärkeäkin kielenainesta. Silti myös sosiolingvistiikan metodeissa on omat rajoituksensa. Sosiolingvistin on tarkkaan suunniteltava puhetilanne ja pysyttävä sen ahtaissa rajoissa, sillä ulkopuolista ainesta ei tilastoina esitettäviin tuloksiin voi enää lisätä. Labovin periaatteiden mukaan kuka tahansa kelpaa kieliyhteisönsä edustajaksi,² mutta haastateltavien ryhmittely vaikuttaa tuloksiin. Esim. pelkän koulutuksen huomioonotto peittää ammatin tai työn laadun aiheuttaman kielellisen vaihtelun, ja sosiaalisten muuttujien (koulutus, työ, ikä) keskinäiset suhteet saattavat olla hyvinkin mutkikkaat. Se ainesmäärä, jonka sosiolingvisti pystyy käsittelemään ja analysoimaan, on murto-osa koko yhteisön kielestä, joten kielen sosiaalinen kuva jää ainakin yhtä kauas »totuudesta» kuin dialektologin analysoima alueellinen vaihtelu. On myös kyseenalaista, pystytäänkö koskaan määrittelemään tai nimeämään yhtään sosiaalimurretta läheskään samaan tapaan kuin paikallismurteita on voitu rajata.

Suomessa on dialektologian ja sosiolingvistiikan suhteiden määrittelyä vaikeuttanut eniten se, että kielisosiologinen tutkimus on saanut alkunsa englanninkielisissä maissa. Näiden yhteisöjen sosiaalista rakennetta ei voi verrata Suomen oloihin. Englantilaisen koulumaailman kielellisiä vaikeuksia on turha etsiä suomalaisesta koulusta, eikä kaupungistuminen ole meillä niin pitkällä kuin Englannissa tai Amerikassa. Tosin suomalaisten enemmistö asuu jo kaupungeissa ja muissa taajamissa, mutta Englannissa tuo enemmistö on 90-prosenttinen (Chambers—Trudgill 1980: 55), ja miljoonakaupunkejahan meillä ei ole lainkaan. Labovin ei tarvinnut New Yorkin tutkimuksessaan ottaa huomioon kielenoppaidensa alueellista taustaa, mutta Suomessa sitä ei voi syrjäyttää suurimmissakaan kaupungeissa. Toisaalta amerikkalaista sosiolingvistiikkaa on arvosteltu juuri murteiden ja eri kielimuotojen vaihtelun unohtamisesta, ja tästä syystä eivät ns. labovilaiset menetelmät sovi sellaisinaan esim. ruotsalaisen tai suomalaisen nykypuhekielen tutkimiseen (ks. Thelander 1979a: 15).

Myös kielisysteemin erilaisuus antaa aihetta pohtia, mitä kielenaineksesta

² Sosiolingvistiikan metodisista periaatteista ks. Labov 1966, Paunonen 1971 ja Chambers—Trudgill 1980.

kannattaa analysoida ja millä tavalla. Labov osoitti Martha's Vineyard-saaren tutkimuksessaan (1963) yhden piirteen avulla äänne muutoksen sosiaalisen taustan, mutta saman toteaminen mahdollisimman samalla tavalla eli pelkkä aiemman tutkimuksen jäljittely ei meillä enää riitä. Suomalainen murteen tutkimus on juuri kielen erilaisen systeemin vuoksi ollut vanhastaan lähempänä sosiolingvistiikkaa kuin kysymysluetteloihin perustuva murremaantiede. Sana sanalta vaihtelevat foneettiset ja fonologiset ilmiöt ovat nimittäin monissa maissa johtaneet irrallisten sanojen tutkimiseen; esim. Englannissa ovat kieliopilliset isoglossit vähäisempiä ja merkitykseltömmämpiä kuin leksikaaliset, foneettiset ja fonologiset (Chambers—Trudgill 1980: 58—59, 115). Suomen kielen fonologiaa taas ei voi käsitellä kokonaan ilman morfologiaa, ja joissakin tapauksissa (esim. aktiivin 2. partisiipin edustuksessa) ulottuvat äännevaihtelujen vaikutukset syntaksiin saakka.

Suomen kielen rakenne aiheuttaa hankaluuksia myös vaihtelevien varianttien tilastoinnissa, sillä eri muuttujissa joudutaan variantit poimimaan ja laskemaan hiukan eri perustein. Esim. vokaalienvälisen *h*:n säilymässä ja kadossa ei riitä pelkkä kokonaistulos, vaan aineisto on eriteltävä muotoryhmittäin, ja sama koskee *a*, *ä* -loppuisia vokaaliyhtymiä, jotka eivät keskenäänkään ole aivan symmetrisiä (huom. *ea*, *eä* -nominin). *d*:n käsittelyssä on otettava huomioon äänneympäristö, *ts*-yhtymän vastineissa sen lisäksi astevaihtelu, joten eri varianttien prosenttiset osuudet eivät ole muuttujittain täysin vertailukelpoisia. Kaikkia englantilaisen sosiolingvistiikan laskentamenetelmiä ei voi suomen kieleen soveltaakaan. Jos sana sanalta vaihtelevia variantteja on useampia kuin kaksi, on englannin kielessä käytetty yleensä tunnuslukuja (esim. 1—2—3 tai 0—100—200) ja näiden keskiarvon avulla on vertailtu eri sosiaaliryhmiä (Labov 1966: 52—; Chambers—Trudgill 1980: 61—64). Suomen kielen fonologisia ja morfologisia piirteitä ei kuitenkaan voi järjestää liukuvaan jatkumoon (*korkea* ~ *korkia* ~ *korkee*; *yhdeksän* ~ *yhreksän* ~ *yheksän*) englannin ääntämyksen aksenttierojen tapaan (ks. esim. Trudgill 1974: 49). Sovelluskelpoisia olisivat enintään muutamat foneettiset vaihtelut, mm. diftongien avartuminen ja redusoituminen, joilla ei ole sosiolingvistisesti samaa merkitystä kuin englannin ääntämyseroilla. Muutenkin on huomattava, että tunnuslukujen avulla pystytään ilmaisemaan vain kielenkäyttäjryhmien välisiä suhteellisia eroja; mitään kvalitatiivista tietoa ne eivät kielestä anna.

Kieliyhteisön ja kielisysteemin erilaisuus aiheuttaa Suomessa siis omat ongelmansa, ja vieraiden menetelmien soveltaminen samoin kuin tutkimustulosten vertailu kaipaisi taustakseen kontrastiivista dialektologiaa. Olisi syytä pohtia jopa termistön eroja; kieleen vakiintuneet perinnäiset termit saattavat vaikuttaa tutkijan asennoitumiseen ja johdatella hänet näkemään tutkimuskohteensa varsin subjektiivisesti. Jo suomen kielen *murre*-sana sisältää etymologiansa vuoksi sosiaalista painolastia: vieraan ja murtavan puheen vivahteen

omaan »puhtaaseen» kieleen verrattuna. Vielä selvemmin kuin *murre* on leimautunut sosiaalisesti termi *kansanmurre*. Sitähän käytetään yleensä alue- eli paikallismurteiden merkityksessä, vaikka lingvististä ja sosiaalista perustetta sen käyttöön ei varsinkaan nykysuomalaisessa koulutusyhteiskunnassa ole. Muiden kielten *dialekti*-sanalta (lähtömerkitys kreikassa 'keskustelu') puuttuu tällainen omaperäinen etymologia. Sana on tarkoittanut ennen antiikin Kreikan kirjallisuuden tyylijalajeja, sitten Ranskan aluekirjakieliä ja lopulta Englannin aluepuhekieliä; tosin viimeksi mainittuihin on saatettu sittemmin liittää sosiaalisesti alhainen leima (Haugen 1979: 99—100).

Kieli, puhe ja *murre* eivät ole alkuaan olleet selkeästi erottuvia käsitteitä kuten nykyisellä kirjoitetun ja normitetun kielen valtakaudella. Englantilaisessa 1500-luvun runousopissa on todettu, että *puheesta* (*speech*) tulee *kieli* (*language*), kun se on kehittynyt yleisesti ymmärrettäväksi ja hyväksytyksi, ja *dialect* tarkoitti aluksi mitä tahansa kielen alalajia (Haugen 1979: 100—101). Samaan tapaan ovat Suomessa vaihdelleet Mikael Agricolasta lähtien *murteen* vastineina *puhe, puheen tapa, kieli, kielen tapa* ja *kielimurre*. Jonkinlainen paluu neutraalimpiin nimityksiin olisi nykyäänkin tarpeen, sillä pian saattaa termi *sosiaalimurre* leimautua samoin kuin *kansanmurre* ja rajoittua tarkoittamaan vain alimpien sosiaaliryhmien kieltä ('katukieli', 'slangi' ym.). Vasta kun *murre* käsitetään puhutun kielen normittamattomaksi varieteetiksi,³ on hyväksyttävää puhua myös *idioletista* eli yksilömurteesta, *dialektista* eli aluemurteesta ja *sosiolektista* eli sosiaalimurteesta.⁴ Vieläkin laajemmin *murteen* voisi määritellä, ja eräissä luokitteluisissa edellisiin on liitetty *temporaalinen murre* (esim. kantasuomen murteet) ja normitettu kieli eli *standardimurre* (esim. suomen yleiskieli; ks. Gregory—Carroll 1978: 13—26). Tietysti nämä murretyypit voivat limittyä: dialektit ja sosiolektit koostuvat aina idiolekteista, ja idiolekti voi puolestaan olla vaikkapa standardimurretta. Edelleen ovat kaikki murteet aina tietyn aikakauden temporaalisia murteita.

2. Alueelliset murrepiirteet nykypuhekielessä

Mats Thelander on tutkinut murre- ja yleiskielen varianttien suhteita västerbottenilaisen Burträskin taajaman kielessä ja pohtinut mm., mitkä seikat vaikuttavat siihen, että toiset murrevariantit säilyvät, toiset väistyvät. Selvimmin korreloi tutkimuksen mukaan levikkialueen laajuus: mitä laajempi levikki

³ *Varieteetti* (ruots. *varietet*, engl. *variety*) tarkoittaa mitä tahansa kielen alalajia (osakieltä, kielimuotoa), ja esim. ruotsalaisessa sosiolingvistiikassa vakiintuneen tavan mukaan se on syytä pitää erillään kielenpiirteen *variantista* ja vaihtelusta eli *variaatiosta*. Ks. esim. Thelander 1977: 47.

⁴ Huom. *murre* ja *dialekti* -sanojen kahtalainen merkitys: 'murre' (yläkäsité), 'aluemurre' (alakäsité).

murrevariantilla on, sitä paremmin se on myös säilynyt burträskiläisten kielessä. (Thelander 1979a: 112—116.)

Nykysuomalaisen puhekielen murroksen Jyväskylän osatutkimuksen mukaan Thelanderin havainto pitää jossain määrin paikkansa suomen kielessäkin. Tarkastelen seuraavassa näitä tutkimustuloksia juuri alueellisen levikin valossa. Jyväskylän perusaineisto on saatu syntyperäisiltä kaupunkilaisilta 45 minuutin mittaisista yksilöhaastatteluista, ja haastateltavia on neljä ryhmää: 60—70-vuotias työväestö (ryhmä E), 35—45-vuotiaat tavaratalojen työntekijät (T), 22-vuotiaat yliopiston opiskelijat (O) ja 17-vuotiaat lukiolaiset (K). Kussakin ryhmässä on 10 naista ja 10 miestä. Vertailuaineistoksi on haastateltu 20:tä eteläpohjalaista yliopiston opiskelijaa ja 20:tä Lapuan lukion toisluokkalaista, 10:tä Varkauden lukiolaista ja 10:tä Keski-Suomesta Jyväskylään muuttanutta myyjää. Tutkimusaineistosta on poimittu joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta kaikki analysoitavien piirteiden esiintymät.

Olen jakanut kaikki analysoidut muuttajat paitsi sanastoa viiteen ryhmään sen mukaan, mikä on niiden vanhan alueellisen taustan ja nykyedustuksen suhde. Yhteistulokset painottuvat nuorten kieleen, sillä puolet jyvässkyläläisistä haastateltavista on nuoria. Jyväskylän osatutkimusraportteja koskevat lähdeviitteet olen jättänyt pois, mutta artikkelit, joista tiedot ovat peräisin, käyvät ilmi lähdeluettelosta. Murrevarianttien levikkitiedoista puuttuvat myös viittaukset Kettusen murrekartastoon (1940).

Ensimmäiseen ryhmään voi liittää sellaiset syntaksin piirteet tai syntaksia sivuavat ilmiöt, joiden yleiskielestä poikkeava variantti ei laaja-alueisuutensa vuoksi enää herätä samanlaista huomiota kuin muut murteellisuudet. Yleisimpiin näistä kuuluu monikon 1. persoonan asemesta käytettävä passiivi, joka on kaikenikäisten jyvässkyläläisten puheessa alueen murrekannan mukaan miltei yksinomainen. Vain muutamit keski-ikäiset miehet ovat käyttäneet jonkin kerran *me menemme* -tyyppiä työpaikasta puhuessaan, esim. *me rakennamme talon, lattiasta kattoon asti*. Kysymyksessä ei ole niinkään yleiskielen normien tavoittelu kuin kongruenssin kontekstuaalinen erikoiskäyttö. — Muoto-opin arkiston kokoelmat osoittavat, että passiivi on jo paikallismurteissakin levinnyt alkuperäisiltä sijoiltaan, keskisistä savolaismurteista, paitsi muihin itämurteisiin mm. hämäläis- ja keskipohjalaisiin murteisiin *me menemme* -tyypin rinnalle. Tampereen nykyisessä puhekielessä näkyy silti vielä hämäläismurteiden alkuperäinen kanta: vanhimmissa ikäryhmissä normaalitaivutuksen osuus nousee jopa yli 50 %:n (Jonninen-Niilekselä 1980: 127). Koulutuseroista päätellen on osittain ehkä kyse yleiskielen vaikutuksesta, mutta ilman murretaustaa ei Tampereen ja Jyväskylän eroa voi kokonaan selittää, sillä haastattelutilanteet ovat molemmissa osatutkimuksissa olleet suunnilleen samanlaiset.

Myös monikon 3. persoonan inkongruenssi on Jyväskylän tulosten mukaan preesensissä ja myönteisessä imperfektissä lähes yksinomainen (90 %); liitto-

tempuksissa on täydellisen inkongruenssin (*ne on tullu*) osuus yhteensä 78 %. Kahden nuorimman ja kahden vanhimman ikäryhmän välillä on kuitenkin selvä ero: preesensissä ja myönteisessä imperfektissä se on noin 10 prosenttiyksikköä, liittotempuksissa noin 30 prosenttiyksikköä.⁵

Se, ne -pronominit ovat enemmistönä henkilöön viitattaessa, mutta haastattelutilanne on tuonut puheeseen myös *hän, he* -pronomineja. Toisin kuin paikallismurteissa niitä on yleensä käytetty henkilöistä, joihin puhujalla on etäinen tai kunnioittava suhde tai jotka ovat hänelle muuten tärkeitä (E-ryhmässä mm. vanhemmat ja entiset opettajat, muillakin yleensä sukulaiset, T-ryhmässä asiakkaat). Samantapainen distribuutio on omistusliitteillä: *ne* liittyvät useimmiten sukulaisuutta ilmaiseviin sanoihin (*äitini, vanhempani*); muissa tapauksissa vallitsee pelkällä genetiivillä ilmaistu omistuskonstruktio. Sama havainto on tehty myös Tampereen puhekielestä (Turunen 1980: 66—67).

Tulla ja *saada* -verbien yhteydessä käytetty passiivin 2. partisiippi on miltei poikkeuksetta partitiivissa, vaikka Jyväskylän seudulla on vanhastaan käytetty myös itämurteista translatiivia (MA). Partitiivi näyttää Muoto-opin arkiston kokoelmien mukaan yleistyneen kaikkialle murteisiin, ja rakenne *tulla tehtyä* kuuluu nimenomaan puhuttuun kieleen. Puhekielinen on myös relatiivi-pronominin *mikä*; se on päässyt Jyväskylän puhekielessä yleisimmäksi variantiksi (54 %).

Mainituilla piirteillä on lähes kaikilla oma laaja murretaustansa. Ne eivät siis ole nykypuhekielessäkään irrallisia uutuuksia, eikä niitä voi leimata pelkiksi pääkaupunkilaisuusiksi. Alueellisesta neutraaliudesta huolimatta ne näyttävät ärsyttävän julkista kielenkäyttöä seuraavien kielikorvaa, sillä niistä näkee tuon tuostakin huomautuksia lehtien yleisönosastoissa. Näiden »murteellisuuksien» käyttö ei kuitenkaan liity enää dialektaaliseen vaihteluun, siis murteeseen, vaan pikemmin diatyypiseen vaihteluun, *rekisteriin* (termeistä *dialektaalinen* ja *diatyypinen* ks. esim. Denison 1979: 66). Alueellisen ja sosiaalisen vaihtelun ohella ilmentävät yleiskielestä poikkeavat variantit siten yhä enemmän puheenaiheen ja tilanteen määräämää vaihtelua. Fred Karlsson onkin maininnut monikon 1. ja 3. persoonan inkongruentit muodot sekä *se, ne* -pronominit »yleiskielen» epävirallisen rekisterin variantteina (1975: 53—54). Reaktiot osoittavat, että kielenkäyttöä ohjailevat asenteet ulottuvat rekistereihin saakka. Itse kielessähän ei mikään ole sellaisenaan ärsyttävää, huolimattomaa tai naurettavaa, vaan arviot perustuvat aina johonkin muuhun, tavallisesti kielenkäyttäjään (Trudgill 1974: 20; Thelander 1979a: 112). Luetteleman piirteet ovat esi-

⁵ Prosentit on laskettu sekä ryhmä- että yhteistuloksissa suoraan absoluuttisista yhteisfrekvensseistä. Henkilökohtaisten prosenttien keskiarvoa, joka tasoittaa aineistoa pienimpien frekvenssien mukaan, käytetään esim. silloin, kun aineistoa on vähän tai vertailtavat ryhmät ovat erikokoisia. Ks. esim. Thelander 1979b: 73—74; Chambers—Trudgill 1980: 62—63.

merkkinä siitä, että asenteet voivat koskea myös tilannetta. Varianttien ärsyttävyyttä ei siis johdu niiden »huolimattomuudesta» tai edes »murteellisuudesta», vaan siitä, että niitä on käytetty kuulijan mielestä sopimattomissa — norminmukaista kieltä edellyttävissä — yhteyksissä.

Toisen ryhmän murrevariantit ovat äänne- ja muotopiirteitä, joiden levikki-alue on itä- ja länsimurteissa niin laaja, etteivät nekään leimaa erityisesti mitään heimoa tai murretta. Tällaisia ovat mm. pronominiinien ja verbien pikapuhemuodot. Useimmissa hämäläis-, pohjalais- ja savolaismurteissa käytetään *minä, sinä* -pronominiinien rinnalla painottomissa asemissa pikapuheasuja *mä, sä* : *mulla, sulla*, ja miltei yhtä laaja-alueisia ovat verbimuodot *oon, ois, tuun, meen / mään, paan* tai *on, os, tun* jne. Samaan tyyppiin kuuluu vielä hämäläismurteille ja kaikille itämurteille (MA) ominainen *tää, nää*. Jyväskylän puhekielessä ovat pikapuhemuotojen osuudet persoonapronomineissa 78 %, verbeissä 69—83 % (*olla* 83 %, *tulla* 71 %, *mennä* ja *panna* 69 %) ja *tämä, nämä* -pronomineissa 57 %.

ea, eä ja *oa, oä* -yhtymien assimilaatiotyyppi *korkee, sanoo* on sekin laaja-alueinen hämäläis- ja savolaismurteiden piirre. Tällaisen levikkialueen vuoksi sen perusteella ei pysty tunnistamaan murteita. Jyväskylän kaupunkikielen nykyedustus (*korkee*-tyyppi 92 %, *sanoo*-tyyppi 76 % kaikissa muotoryhmissä yhteensä) selittyy vanhan murrekannan pohjalta. Toisin kuin voisi otaksua, mikään yleissuomalainen nuorten kielen variantti tämä assimilaatiotyyppi ei ole, sillä eteläpohjalaisista lukiolaisista on enemmistö murteellista *korkea, sanua* -asua karttellessaan valinnut yleiskielen variantin *korkea, sanoa* (*korkea* 13 % — *korkee* 4 %; *sanoa* 53 % — *sanoo* 3 %).

Edellisiin voisi vielä liittää *-ttömän* aktiivin 2. partisiipin *ollu^x, antanu^x*, joka on alkuaan länsimurteinen, painottomien *i*-loppuisten diftongien jälki-komponentin kadon (*punanen, sellanen*) sekä *s:n* jälkeisen *i:n* loppuheiton (*osas, tekis*). Kuten pikapuhemuotoja ja assimilaatioasuja niitä on pidetty tyypillisinä nykypuhekielisyyksinä, mutta uutuuksia ne eivät ole. Sen sijaan laaja murrelevikki on ilmeisesti suurin syy niiden nykyiseenkin yleisyyteen.

Kaikkien mainittujen varianttien leviäminen ja yleistyminen on ollut alulaan jo kauan. Esimerkiksi hämäläinen pikapuhetyyppi *ei tu^x* on saanut ympärilleen Keski-Suomeen, Etelä-Savoon ja osittain kaakkoismurteidenkin puolelle pitkävokaalisen *ei tuu^x* -vyöhykkeen, jota ei itämurteissa ennestään ole ollut (Mielikäinen 1981a: 226). *Korkee, pi(m)mee* on ollut leviämässä mm. Pohjois-Savosta Etelä-Savoon *korkea*-tyypin rinnalle, ja läntinen partisiippityyppi *ollu^x, antanu^x*, jolla toisaalta on itäisissä savolaismurteissa *k*-loppuisiakin vastineita, on viime vuosikymmeninä tai viime vuosisadalta lähtien päässyt keskisiin savolaismurteisiin saakka (Mielikäinen 1978: 109). Vanhojen paikallismurteiden ja nykypuhsuomen välinen kuilu ei ole sittenkään niin jyrkkä, kuin usein on haluttu ymmärtää: viime vuosisadalla alkaneet yhteiskunnalliset muutokset — teollistuminen, kaupungistuminen, liikenne, muuttoliike — ovat vain nopeut-

taneet eräiden ilmiöiden maantieteellistä leviämistä. Murteentutkimuksen kohteena eivät siis ole olleet tasakoosteiset ja paikalleen pysähtyneet kielimuodot vaan ulkoisten vaikutusten johdosta muuttuvat ja vaihtelevat murteet.

Fred Karlsson on liittänyt monet edellä luetelluista varianteista »yleispuhekielen epäviralliseen rekisteriin» (1975: 53—57). Ne eivät kuitenkaan ole samalla tasolla kuin ensimmäisen ryhmän piirteet, vaan niissä on yhä näkyvissä myös alueellinen ja idiolektaalinen vaihtelu. Murteen ja rekisterin suhde kelpaisikin tarkempaa pohdiskelua. Jos epävirallinen rekisteri määritellään esim. vapaaksi julkisuuden puhekieleksi, niin ettei se limity idiolektien kanssa, voi kyllä sanoa, että mainitut variantit ovat siirtymässä dialektaalisesta vaihtelusta diatyypiseen vaihteluun. Tarkempi analyysi saattaa silti paljastaa, ettei prosessi ole mitenkään yksioikoinen.

Kolmanteen ryhmään olen koonnut selvät itämurteisuudet, joko yleiset itämurteiden tai savolaismurteiden piirteet. Nämä jakautuvat kahtia sen mukaan, kuuluvatko ne Jyväskylässä kaikenikäisten vai vain vanhimpien puheeseen.

Vahvin edustus on *t:n* itämurteisilla vastineilla: yhteinen säilymäprosentti on 60, ja murteellisimmalla kannalla ovat koululaiset (79 %). Vertailuryhmään kuuluneilla Varkauden lukiolaisilla vastaava osuus on 83 %. Myös muualta saadut tulokset ovat samansuuntaisia. Keiteleen keskikoululaisten kielessä katoedustus oli kymmenen vuotta sitten peräti 96 % (Huttunen 1981: 27, 30), Joutsenon Kaukaan tehtaan työväestön (50—65-vuotiaiden) kielessä 71 % (Turkia 1971: 10—15). Itämurteiden alueella murrevarianteilla on siis huomattavasti vankempi asema kuin Länsi-Suomessa *r*:llä; *r* on Turun osatutkimuksen mukaan vaihtumassa *d*:hen, *ht*-yhtymässä jopa katoon (*kaheksan, lähen*; Suojanen—Salomaa—Vuorinen 1981: 120). Eteläpohjalaisten koululaisten ja opiskelijoiden puheessa *t : r*-vaihtelu on Jyväskylän tutkimustulosten mukaan heikoimmin säilyneitä murrepiirteitä (koulul. 67 %, opisk. 18 %), ja monet hyvinkin leimalliset eteläpohjalaisuudet ovat säilyneet huomattavasti paremmin (esim. *korkia; tuloo, menöö; sellaanen*).

Toinen melko hyvin säilynyt itämurteisuus on pronominivariantti *myö, työ, hyö*. Sen yhteinen prosenttinen osuus on vain 30, mutta sitä on kuitenkin kaikissa ikäryhmissä (osuus 11—60 %). Muiden tutkimusten mukaan sen asema on itämurteiden alueella vielä melko vankka. Kaukaan tehtaan työväestön kielessä se on parhaiten säilynyt murrepiirre (95 %), ja Keiteleen koululaisillakin sen osuus nousee 91 %:iin (Turkia 1971: 64—67; Huttunen 1981: 52). Myös länsimurteiden puolelle muuttaneiden karjalaisten siirtolaisten puheessa *myö, työ, hyö* on säilynyt melko hyvin (Leskinen 1980: 86—87).

Sen sijaan švaavokaalin edustus osoittaa Jyväskylän puhekielessä jo eräänlaista sosiaalista vaihtelua: vanhimmilla haastateltavilla se kuuluu sekä miesten että naisten kieleen (75 % ja 61 %), mutta keski-ikäisistä (T) ja heitä nuoremista (O, K) sitä ovat käyttäneet vain miehet (30—54 %, naisilla vastaavasti

kaikissa ryhmissä 1 %). Eteläpohjalaisten nuorten kieli havainnollistaa hyvin tätä muutosta: opiskelijanaiset ovat uudessa ympäristössä suureksi osaksi luopuneet švaasta (osuus 40 %); miehillä tätä tarvetta ei ole ollut (84 %). Lapuan lukiolaisilla švaa kuuluu parhaiten säilyneisiin murrepiirteisiin, eikä maaseutuympäristössä näytä olevan vielä minkäänlaista sukupuolierojen oireilua (tytöt 90 %, pojat 87 %).⁶

Yleisgminaatio näyttää Jyväskylän kaupunkikielessä väistyvältä piirteeltä. Keskiryhmissä ja nuorten ryhmissä sitä on vain harvoilla, ja heilläkin se on keskittynyt muutamiin sanoihin ja muotoihin. Kun gminaatio on kuitenkin murteissa ollut vielä viime vuosikymmeninä ekspansiivinen ja kun sitä idempänä tukee yhä erikoisgminaatio, ei Jyväskylän tulosten perusteella voi päätellä sen tulevaisuutta; Jyväskylä on vanhastaankin gminaation raja-alueita. Keiteleen koululaisten ja Kaukaan tehtaan työväestön kielessä gminaatioprosentit nousevat 89:ään ja 56:een (Huttunen 1981: 15; Turkia 1971: 45—49). On mahdollista, että yleisgminaatiosta tulee erikokoisia taajamia ja maaseutua erottava muuttuja, jonka edustus vaihtelee suuresti myös laajemmilla maantieteellisillä alueilla.

Vain vanhimmalla jyvaskyläläisryhmällä ovat säilyneet savolainen diftongiutumisen *moa*, *peä*; *matkoa*, *leipeä* sekä yleisitämurteinen *männä* pro *mennä*. Edellisissä jäävät prosenttiset osuudet alle 20:n, jälkimmäisessä 27:een. Laaja levikkialue ei näissä tapauksissa turvaa nykypuhekielen edustusta, ei ainakaan kaupunkiympäristössä. Keiteleen koululaisten puheessa diftongiutumista tai sen jatkokehittymää on ollut runsaammin (*mua*, *piä* 53 %; *matkoo*, *leipee* 69 %), ja *männä*-asun osuuskin nousee 68 %:iin (Huttunen 1981: 44—50, 54—63). Kaukaan tutkimuksen mukaan *männä* on kuitenkin väistyvä variantti (eläkeikäisillä 64 %, työikäisillä 28 %; Turkia 1971: 63), ja sama havainto on tehty karjalaisen siirtoväen kielestä (Leskinen 1980: 86—87).

Jyväskylän kaupunkikielen väistyviin itämurteisuuksiin voi vielä liittää savolaisen aktiivin 2. partisiipin essiivin ja *loi*-monikon; niistä on esimerkkejä vain muutamilta vanhimman ryhmän haastateltavilta. Kummankaan ilmiön asema ei tosin ole läntisissä savolaismurteissa vanhastaan ollut kovin vahva. Kun ne eivät muissakaan savolaismurteissa ole olleet yksinomaisia variantteja, eivät niiden vähäiset prosenttiosuudet kerro mitään, ellei vertailukohtena ole laskelmia vanhasta murrekannasta. Jyväskylähän ei sijaintinsa vuoksi ole tyyppillinen itämurteinen tai savolainen kaupunki, joten savolaismurteiden muuttumisesta sen puhekieli ei erityisesti kuvasta. Kaikki itämurteisuudet eivät edes ulotu Jyväskylän seudulle saakka (3. persoonan labiaalistuminen, 3. persoonan *käyp*, *syöp*-tyyppi).

⁶ Koska švaavokaalia ei esiintynyt läheskään kaikilla jyvaskyläläisillä, on prosenttiset osuudet ilmaistu henkilökohtaisten prosenttien keskiarvona. Eteläpohjalaisilta on nauhoitteista otettu mukaan vain 20 minuutin katkelma.

Neljänneksi voisi luetella piirteet, joiden levikki on varsinaisesti länsimurteenen mutta jotka kuuluvat silti nykyiseen Jyväskylän puhekieleenkin. Savolaismurteiden *mehtä* : *metän* on vaihtumassa kvaliteetiltaan läntiseen *mettä* : *metän*-tyyppiin (*mehtä* 20 %, *mettä* 65 % — *metän* 78 %; mukana vain sanat *metsä*, *katsoa* ja *etsiä*), mutta itäisten ja läntisten varianttien kompromissia osoittaa astevaihtelu; se on nimittäin leviämässä länsimurteiden puolelle, kuten Tampereen osatutkimuksessa käy ilmi (Jonninen-Niilekselä 1980: 76). Kummassakin tapauksessa tämä kompromissi merkitsee astevaihtelujärjestelmän yksinkertaistumista. Myös Muoto-opin arkiston kokoelmissa on jo sporadisia *metän*-tyyppisiä esimerkkejä hämäläismurteiden puolelta, ja pienessä ja sekakoosteisessa *ts*-sanastossa on tapahtunut aiemminkin erilaisia siirtymiä (*ht* : *t* -alueella esim. *seittemän*, *viittä* : *viitin* tai *vihtiä* : *viihin*; Mielikäinen 1981a: 143). — Samanlainen tendenssi näkyy myös Keiteleen koululaisten kielestä (tyyppi *mehtä* 58 %, *mettä* 29 % — *metän* 97 %; Huttunen 1981: 34—35).

Lyhyt 3. infinitiivin illatiivi *tekeen*, *käveleen* on tyyppillinen hämäläispiirre, mutta sen murrelevikki ulottuu läntisiin savolaismurteisiin, mm. Jyväskylän ympäristöön (MA). Sen osuus vaihtelee jyväskyläläisten kielessä 18:sta 39 %:iin; pitemmät muodot ovat siis enemmistönä. Samantapainen suhde on *toi*, *noi*-pronominasuilla, jotka nekin ovat vanhastaan kuuluneet Päijänteen ympäristön murteisiin.

Edellisten piirteiden lisäksi voisi mainita vielä kaksi suppeampaa länsimurteisuutta, jotka ovat yleiskielen tukemina päässeet Jyväskylän puhekielessä enemmistöksi. *Maitten*, *vieraitten*-tyyppisen genetiivin osuus on koko aineistossa jo 73 % ja vanhimmassakin ikäryhmässä 33 %. Syynä on ilmeinen pyrkimys välttää vierasta kirjakielistä *d*:tä ja itämurteisia variantteja *majjen*, *maihen*. Varkauden lukiolaisten haastattelussa *tten*-päätteiset muodot ovat miltei yksinomaaisia (98 %). Toinen vastaavanlainen, yleiskielen levittämä piirre on *i*-vartaloisten nominien *ei*-monikko *tuoleja*, *tuoleilla* (83 %). Yleiskielen vaikutus on ollut alullaan jo paikallismurteissa, sillä molemmista tyypeistä (*maitten*, *tuoleja*) on itämurteisia esimerkkejä Muoto-opin arkiston kokoelmissa; suoraa alueellista leviämistä ne eivät siis ilmeisesti osoita.

Viidenneksi on vielä mainittava pari analysoitua piirrettä, joiden on arveltu erityisesti viime vuosina levinneen kaikkialle joko nuorten kieleen tai yleensä kaupunkikieleen. *ia*, *iä* ja *ua*, *yä* -yhtymien pitkävokaaliset edustumat (tyypit *sellasiä*, *kouluu*, *sai tehtyy*) ovat levikiltään eteläsuomalaisia; niiden aluettahan ovat lounaismurteet, etelä- ja kaakkoishämäläiset murteet, kaakkoismurteet sekä itäiset savolaismurteet. Jyväskylän puhekielessä niiden osuus on vielä melko vähäinen (*iä* 4 %, *uu/yy* 10 %). Levikiltään samantapainen on *a:n* ja *ä:n* loppuheitto, joka ulottuu lounaismurteista, inessiivissä eteläpohjalaisista murteista, kaakkoismurteisiin. *a*, *ä* -loppuisissa paikallissijoissa sen yhteinen osuus jää jyväskyläläisillä 2 %:iin. Sekä vokaaliyhtymä- että loppuheitto tapauksissa

»Ruuhka-Suomen» variantteja on eniten opiskelijoilla, mikä johtuu heidän kieliyhteisönsä sekakoosteisuudesta. Jos nämä ilmiöt ovat todella leviämässä, on levikkialueen laajuutta tärkeämpää ilmeisesti väestötiheys sekä se, että levikki käsittää niin erilaisia murteita. Tästä syystä on taas kielentutkimukseen vaikea soveltaa maantieteilijöiden kehittämää paikkakuntien välisiä vuorovaikutuslaskelmia (ks. esim. Kytömäki 1981: 31—33). Uudennoksen lähtökohdaksi sen paremmin kuin vastaanottajaksikaan ei voi ajatella vain yhtä kaupunkia. Vaikka uudennokset siirtyvät yleensä ensin kaupungista toiseen ja vasta sitten maaseudulle (Trudgill 1974: 158—159), riippuu leviämistapa ilmeisesti myös siitä, miten harvaan asuttua tuo kaupunkia ympäröivä maaseutu on.

Suomen länsimurteissa on myös piirteitä, jotka eivät eteläsuomalaisuudesta huolimatta osoita sosiaalista tai alueellista leviämistä. Yksi tällainen on diftongien avartuminen, jonka heikosta »tartuntakyvystä» on tehty havaintoja jo 1950-luvulla Kokemäelle muuttaneiden karjalaisten kielestä (Jahnukainen 1954: 370). Myöskään sellainen suppeampialueinen hämäläisyys kuin *pitäts leikkaa, sahaa* ei ole päässyt ainakaan Jyväskylän seudulle saakka, vaikka se tunnetaan nykyään nimenomaan helsinkiläisyytenä.

3. Kielen rakenteen vaikutus muutoksiin

Edellinen muuttujien ryhmittely perustuu murrevarianttien alueelliseen levikkiin, ja vaikka se koskee vain Jyväskylän puhekieltä, myös muualta saadut tutkimustulokset vahvistavat monilta osin näitä havaintoja. Alueellinen ja sosiaalinen vaihtelu kuvastaa kuitenkin vain kielellisten muutosten ja uudennosten leviämistä. Yksi dialektologian ja sociolinguistiikan suurimmista eroista liittyy juuri tähän: murteentutkijat ovat nuogrammaatikkojen tapaan pyrkineet selittämään itse äänne- ja muutosmuutoksia, sociolinguistit taas lähtevät tilanteesta, jossa muutos on jo tapahtunut.⁷ Heidän mukaansa lähtökohtana on kielessä esiintyvä vaihtelu; vaihtelevista varianteista jokin pääsee hallitsevaksi tietyissä sosiaaliryhmissä ja leviää siitä muihinkin ryhmiin. (Lehmann 1981: 24.) Tämä näkemys saattaa sopia paitsi miljoonakaupunkien kieleen myös nykysuomeen, mutta selittämättä jää, miten nuo vaihtelevat variantit (esim. nykypuhesuomen *ts:n* vastineet) ovat aikoinaan syntyneet. Uudennoksiahan ne eivät enää varsinaisesti ole.

Kuilu ei välttämättä ole näin suuri, vaan eri näkemykset vain täydentävät toisiaan. Kieliyhteisöstä ja kielisysteemistäkin riippuu, kumpaa niistä on koros-

⁷ Itse asiassa dialektologit ovat ottaneet tämänkin vaiheen huomioon selvitellessään alueellisia vaihteluita ja tehdessään havaintoja eri varianttien leviämissuunnasta, erikäisten välisistä eroista jne.

tettava. Suurkaupungeissa ei varianttien historiallisella ja alueellisella taustalla ole samaa merkitystä kuin Suomessa, missä nykyiset puhekielisytydet ovat yhä sidoksissa vanhaan murrevaihteluun. Tämän vuoksi ei suomalaisessa sociolinguistiikassa voi unohtaa kvantitatiivin analyysin hyväksi kvalitatiivisia tutkimuksista, sillä varianttien leviäminen tai väistyminen voi olennaisesti riippua kielen rakenteesta. Ennestään tuttu ilmiö on sanaston vaikutus: vieraat variantit ovat levinneet sanoittain tai fraaseittain. Runsain vaikutus näyttää tällä alalla tulevan nykyään yleiskielestä, ja julkisen kielenkäytön tuoma uusi omaperäinen sanasto on verrattavissa lainasanoihin. Varsinkin *t:n* astevaihtelussa ja *ts-yhtymän* vastineissa on runsaasti uusia tai uudessa kontekstissa esiintyviä sanoja, joiden mahdollista murreasua Jyväskylän tutkimusaineiston mukaan kartetaan (*taide, edustaa, kutsumus, itsenäisyys*). *Mennä*-verbin *e*-llinen asu lienee yleiskielen eikä niinkään länsimurteiden vaikutusta, sillä sitä tukevat monet julkisessa kielessä yleistyneet johdokset (*menot, menetellä, menettää, menestyä* jne.). Lisäksi jyvaskyläläisten kielestä näkyy, että *i*-vartaloisten nominien *ei*-monikkooa levittävä erityisesti vierasperäiset sanat, joita opiskelijoilla ja koululaisilla on puheaiheiden vuoksi lähes puolta enemmän kuin muilla (*tentti, kurssi, seminaari, romaani, palaveri* jne.). Vastaavanlaisena esimerkkinä voi mainita eteläpohjalaisten nuorten kielestä uudehkot *e*-loppuiset sanat (*aate, jäte, saaste, lomake, puolue* jne.) ja adjektiivin *mielekäs*, joissa ei esiinny koskaan vokaalienvälistä *h:ta*, vaikka *h:n* säilymäprosentti ylittää muuten koko aineistossa koululaisilla 61:een ja opiskelijoilla 26:een.

Sanaston ja fraseologian merkitys näkyy myös monissa varsinaisissa murrevarianteissa. Yleisgemiaatio on jäänyt keski-ikäisten ja nuorten jyvaskyläläisten kielessä lähinnä pronomineihin (*mikkään, mittään, kettään, jottain*), muutama miin 3. persoonan preesensmuotoihin (*tekkee, tulee*) sekä infinitiivimuotoon *sannoo* (erityisesti fraasissa *vaikee sannoo*). *ee*-llinen *korkee*-tyyppi on eteläpohjalaisten opiskelijoiden kielessä tarttunut helpoimmin *hirveä, kauhea* ja *oikeastaan* -sanoihin, ja suurin osa (11/17) koululaistenkin *ee*-llisistä tapauksista on juuri näistä sanoista.

Vieraiden varianttien leviäminen sanoittain koskee myös viidennen ryhmän eteläsuomalaisia murrepiirteitä. *Sellasi*-tyyppi kuuluu pääasiassa pronominaalien monikon partitiiviin (*sellasi, tällasi, tuollasi* ym.) ja numeraali-ilmauksiin *kaks metriä, kolme tuntia, pari tenttiä* jne. *uu/yy* on päässyt vastaavasti ilmaukseen *sai tehty, tuli käyty*. (Samantapainen esimerkki on muistiinpanoissani eteläsavolaisista murteista: *viikkova*-partitiivin sijasta sanotaan usein *kaks viikkoo, monta viikkoo*.) *a:n* ja *ä:n* loppuheitto on Jyväskylän puhekielessä taas tarttunut enimmäkseen mielipiteenilmauksiin *must tuntuu, must se on* – ja *mum mielest*, jotka ovat tyyppillisiä nuorten kielen fraaseja, ja ne nostavat elatiivin yleisimmäksi loppuheittosijaksi (7%). Naisopiskelijoilla kadon osuus nousee elatiivissa 18 %:iin, ja mainituissa mielipiteenilmauksissa se on peräti 50 %. Tampereen

osatutkimuksen mukaan on loppuheitto yleisin adessiivissa (Vilhunen 1979: 93), ja tämän eron voi selittää ainoastaan alueellisen vaihtelun pohjalta: Tampereen aineistossa vaikuttaa adessiiviin eniten suurtaajuinen partikkeli *siel* (Vilhunen 1979: 81), joka ilmentää hämäläismurteiden pikapuheasua *siäl* tai *siä*. Jyväskylän kokonaistulokset painottuvat puolestaan nuorten kieleen, ja tämä on otettava huomioon arvioitaessa eteläsuomalaisten varianttien leviämistä nykypuhekieleen. Näennäisaika, jota eri-ikäisten vertailu edustaa, ei välttämättä pidä paikkaansa todellisessa ajassa, vaan nuorten kieli muuttuu vielä. Jos esimerkiksi täytelisinä käytettyjen pronominaalien osuus vähenee iän karttuessa, jäävät ilmeisesti myös vieraat *sellasii*, *tällasii* -variantit pois, ja mielipiteenilmausten mukana saattavat hävitä vähäiset loppuheittotapaukset. Koska sanasto on muutenkin kielen vaikuttavinta ainesta, jää vieras vaikutus dialektaaliselta kannalta melko pinnalliseksi. Sanasto ja fraseologia liittyy nämä ilmiöt kuitenkin diatyyppiseen vaihteluun, ja nuorten kieltä voisi luonnehtia parhaiten juuri rekisterin avulla. Yhteisö, tilanne ja puheenaiheet tuovat siihen uusia ilmauksia, mm. mielipiteenilmauksia ja epävarmuutta kuvastavia täytelisiä, ja tilapäisen ja vähäisen tuntuisilla äännevaihteluilla on näin ollen yhteys rekistereihin saakka.

Kielellisten muutosten leviäminen sanoittain — ns. *fono-leksikostatistikka* (ks. Siitonen 1981: 50) — ei liene suomen kielessä niin merkittävä tai täydellinen ilmiö kuin kielissä, joiden sanastossa on runsaasti ääntämyseroja. Edellä mainitut tapauksetkaan eivät ole puhtaasti sanastollisia, vaan monet niistä liittyvät myös painotukseen, foneemi- ja tavurakenteeseen tai morfologiaan. Suomen kieli poikkeaa näiltä osin olennaisesti indoeurooppalaisista kielistä, eikä tätä rakenne-eroa saa sosiolingvistikään unohtaa. Nykyisestä murteiden sekoittumisesta huolimatta kieli itse asettaa rajoituksia erilaisten varianttien kombinoitumiselle; olisi vaikea kuvitella esim. savolaista diftonginreduktiota ja länsimurteista diftongien avartumista samassa varieteetissa. *Sellasii*, *kouluu* -tyyppi sekä *a:n* ja *ä:n* loppuheitto muuttavat olennaisesti sanojen tavulukua, ja jos ne täysin toteutuisivat, ne rikkoisivat monissa murteissa painotussysteemin. Kiinteissä sanaliitoissa ja fraaseissa muutos ei ole niin häiritsevää. Loppuheitto on hyvä esimerkki myös murteen oman fonologisen järjestelmän vaikutuksesta. Loppuheittotyyppien murrelevikithän vaihtelevat vokaalin kvaliteetin, edeltävän konsonantin tai konsonanttiyhtymän sekä painoaseman mukaan, ts. suomen murteissa on vallalla hyvinkin erilaisia loppuheittosysteemejä. Ilmiötä ei näin ollen voi käsitellä yhtenä kokonaisuutena arvioitaessa esim. suomen kielen fonotaksin muutoksia nykypuhekielen perusteella (vrt. Fred Karlsson 1975: 56—57).

Myös suomen kielen morfologia antaa sosiolingvistille huomattavasti monipuolisemmat mahdollisuudet tarkastella kielellisiä muutoksia itse kielisysteemissä kuin pelkät aksentti- tai äänne-erot. Morfologian vaikutus on ollut selvä

jo paikallismurteissa, vaikka se tutkimuksessa on usein hajonnut tai peittyneet äännehistoriaan; nuorgrammaattinen tutkimussuunta ei sekään ole soveltunut suomen kieleen yhtä hyvin kuin indoeurooppalaisiin kieliin. Mainitsen pari esimerkkiä aiemmin käsitellyistä murrepiirteistä: Läntinen *ollu^s*, *antanu^s* -partisiippi on levinnyt savolaismurteisiin selkeässä järjestyksessä vartalotyypeittäin, ts. se on mukautettu omaan partisiippisysteemiin essiivin rinnalle. Verbien lyhytvokaalinen pikapuhetyyppi *ei o, tu, mä, pa* on itään päin levitessään mahdollistanut vastaavan konditionaalien käytön (*os, tus, mäs, pas*), ja pohjoissavolaiset *pimnee, korkee* -asut ovat päässeet Etelä-Savossa ensiksi *ea, eä* -nominien taivutusmuotoihin (*korkeeta, pimmeessä*, mutta *korkia*), joissa niillä on tuttu malli monikossa (*korkeita, pimmeissä*).

Myös nykypuhekielessä on havaittavissa tällaisia distribuution muutosten-denssejä. Uudennokset tai vieraat variantit eivät sittenkään ryöstäydy hetkessä valloilleen, vaan tarkempi morfologinen analyysi osoittaa järjestystä nopeissakin muutoksissa. Vartalotyypien keskinäisestä vaikutuksesta on esimerkkinä ei:llinen monikkovartalo: jyvaskyläläisten puheessa se on päässyt ensiksi kolmitai useampitavuisiin *i*-vartaloihin (*kavereita, lääkäreillä*), joissa sillä on ennestään tuttu malli (*askeleissa, askareissa*). Sijamuotoanalyysi valaisee mm. persoonapronominien lyhyiden varianttien yleistymistä. *Mä, sä* : *mu-, su-* asuja on savolaismurteissa käytetty lähinnä ulkopaikallissijoissa, ei koskaan sisäpaikallissijoissa, ja läntisissä savolaismurteissa ovat nominatiivin ja ulkopaikallissijojen lisäksi olleet käytössä myös genetiivi ja partitiivi *mun, mua* (MA). Nyt ovat lyhyet variantit yleistymässä nuorten kielessä kaikkiin sijoihin, mutta vanhan systeemin pohjalta. Tämä näkyy hyvin taulukosta I, johon on merkitty pikapuhevarianttien prosenttiset osuudet sijamuodoittain ja ikäryhmittäin. Rinnalla ovat vastaavat laskelmat Keiteleen koululaisten kielestä (Huttunen 1981: 72).

TAULUKKO I: *mä(ä), sä(ä)* : *mu-, su-* varianttien osuus prosentteina sijamuodoittain jyvaskyläläisten ja keiteleläisten kielessä.

Ikäryhmä Sija	Jyvaskylä 1977					Keitele 1971
	E	T	O	K	Yht.	K
Nominatiivi	31	78	97	97	77	18
Genetiivi	27	52	96	99	75	18
Akkusatiivi	27	—	100	92	47	—
Partitiivi	40	81	96	100	81	8
Sisäpaikall.	14	34	81	98	71	9
Ulkopaikall.	72	82	99	99	90	81

Alkuaan painottomat lyhyet variantit ovat jyvaskyläläisnuorison kielessä päässeet kaikissa sijoissa valta-asemaan. Myös Keiteleen koululaisten kielessä ilmiö on jo alullaan. Sisäpaikallissijoissa nostaa prosenttisia osuuksia nuorten osalta erityi-

sesti mielipiteenilmauksissa esiintyvä elatiivi *must(a)*. Nominatiiviin liittyy vielä yksi kiintoisa seikka. *Mä, sä* -variantin sijasta on ruvettu yleensä käyttämään pitkävokaalista *asua mä, sä*, vaikkei se kuulu vanhaan murteeseen; painollisiin asemiin yleistynyt pikapuheasu on vaatinut tällaisen kvantiteettinlisäyksen.

Toinen ilmiö, jossa sijamuotojakauma kertoo muutoksen suunnasta, on *mikä*-relatiivipronominin yleistyminen. Taulukosta 2 ilmenevät *mikä*-variantin prosenttiset osuudet kaikista relatiivipronomineista sijamuodoittain eri-ikäisillä jyvaskyläläisillä.

TAULUKKO 2: *mikä*-relatiivipronominin osuus prosentteina sijamuodoittain jyvaskyläläisten kielessä.

Ikäryhmä Sija	E	T	O	K	Yht.
Nominatiivi (<i>mikä/mitkä</i>)	21	36	36	22	30
Genet. ja akkusat. (<i>minkä</i>)	29	29	31	33	31
Partitiivi	82	87	87	84	86
Sisäpaikallissijat	74	57	84	84	74
Ulkopaikallissijat	15	15	36	32	25

Taulukosta näkyy, että *mikä*-variantin tukena ovat erityisesti adverbisesti käyetyt sisäpaikallissijat ja nuorten suosima partitiivi, joka sekin on kiteytymässä adverbiksi, esim. *se varsinainen kansakoulu missä kaupunkilaiset kävi; mä en niikut tajuas semmosta systeemiä mitä siellä on.*

Samaan tapaan voitaisiin tarkastella distribuution kannalta nykypuhekielen muitakin muutoksia, jopa syntaksia. Monikon 3. persoonan inkongruenssi on Jyvaskylän puhekielessä yleistynyt määräjärjestyksessä sen mukaan, mikä on subjektin ja predikaatin asema lauseessa. *Hän, he* -pronominien uudenaikaisessa käytössä ilmenee siinäkin distribuutionmuutos: selvästä syntaktisesta käytöstä (epäsuora kerronta) on siirrytty semanttiseen ja kontekstuaaliseen jakaumaan. Tällaiset muutokset osoittavat havainnollisesti, ettei kieli »hyppää» alueellisen vaihtelun sekoittuessaan systeemistä toiseen esim. pelkkien sosiaalisten arvostusten varassa. Asenteethan eivät sitä paitsi synnytä uudennoksia vaan ohjailevat vain olemassa olevien varianttien kilpailua.

4. Päätelmiä ja ongelmia

Puhekielen nopea muuttuminen ei ole suomen kielessä uutta — ajatellaanpa vain asutushistoriaa ja vanhojen aluemurteiden muovautumista —, mutta entisiin murroskausiin verrattuna nykytilanne on kahdessa mielessä poikkeuksellinen. Ensinnäkin suomalaisten kontaktiverkko on liikenteen ja jatkuvan maassamuut-

ton vuoksi täysin muuttunut. Kielessä tämä merkitsee paikallisten murrevarianttien sekoittumista, vaihtelua ja kilpailua, jossa sosiaalisilla seikoilla on entistä suurempi merkitys. Alueellisen vaihtelun tutkiminen on nyt huomattavasti hankalampaa kuin aiemmin, sillä tutkittava yhteisö voidaan jakaa lukemattomiin erilaisiin ryhmiin sen mukaan, edustavatko sen jäsenet suhteellisen tasaakoosteista maaseutua, sekakoosteista kaupunkiympäristöä vai eri ympäristöstä toiseen suuntautuvaa muuttoliikettä ja näiden mahdollisia kombinaatioita. Toisaalta on tunnettava myös sosiaalinen vaihtelu; esim. Jyväskylän tutkimustulokset antaisivat murteiden muuttumisesta melko oudon kuvan, ellei otettaisi huomioon opiskelijoiden ja koululaisten osuutta.

Tässä vaiheessa ei voi vielä ennustaa, häviävätkö jotkin aluemurteiden variantit kokonaan vai yleistyvätkö muutamat kaikkialle. Teoreettisesti kiintoisa ongelma on myös se, voiko nykyisen kaltaisessa tilanteessa syntyä enää varsinaisia uudennoksia eli mitkä ovat kielellisten muutosten sosiaaliset edellytykset. Yhtenäistymisen ja tasoittumisen sijasta puhesuomi tulee ehkä olemaan jatkuvaa aaltoliikettä. Asenteet ja arvostukset saattavat muuttua; jo vanhoissa murremonografioissa on havainnollisia esimerkkejä »muodin» kääntymisestä aivan päinvastaiseen suuntaan.

Toiseksi tähän mutkikkaaseen alueelliseen ja sosiaaliseen vaihteluun vaikuttavat — toisin kuin ennen — julkisen kielenkäytön jatkuva kasvu ja yhteinen yleiskieli. Murre- ja standardivarianttien kilpailu liittyy siten diatyyppiseen vaihteluun, ja tämä näkökulma tuo taas uusia kysymyksiä: Mikä on murteen ja rekisterin suhde, ja mitkä ilmiöt leimaavat kielenkäyttäjiä, mitkä puhetilanteita ja kontekstia? Johtaako puhekielen muuttuminen vähitellen siihen, että jotkin aluemurteita erottelevat piirteet muuttuvat sosiaalisesti erotteleviksi ja siirtyvät kokonaan tilannevaihteluun? Tämänsuuntaisia oireita on jo nähtävissä edellä käsittelemissäni piirreytymissä. Edelleen voi kysyä, miten nuo muutokset näkyvät äänne- ja muoto-opissa, miten syntaksissa, ja kuinka syväallinen tulee olemaan yleiskielen sanaston vaikutus puhekielen kielioppiin. Ilman tutkimustuloksia jäävät vastaukset viime vuosina levinneiden stereotyyppisten käsitusten tasolle, sillä mitään helppoja ja yksioikoisia ratkaisuja näihin ongelmiin ei ole.

LÄHTEET

- CHAMBERS, J. K. — TRUDGILL, PETER 1980: *Dialectology*. Cambridge.
 DENISON, N. 1979: Some observations on language variety and plurilingualism. — *Sociolinguistics*. Toim. J. B. Pride & Janet Holmes. Aylesbury, Bucks.
 GREGORY, MICHAEL — CARROLL, SUSANNE 1978: *Language and situation. Language varieties and their social contexts*. Great Britain.

- HAUGEN, E. 1979: Dialect, language, nation. — Sociolinguistics. Toim. J. B. Pride & Janet Holmes. Aylesbury, Bucks.
- HUTTUNEN, ANNA-LIISA 1981: Havaintoja murteen säilymisestä Keiteleen koululaisten puhekielessä. Käsikirjoite. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitos.
- JAHNUKAINEN, RAILI 1954: Havaintoja siirtoväen murteen muuttumisesta Kokemäellä. — Virittäjä 58.
- JONNINEN-NIILEKSELÄ, KAIIJA 1980: Tampereen puhekielen *t:n* heikkoasteisten vastineiden, *nk:n* astevaihtelun, *ts*-yhtymän, yleisgeminäation, 3. infinitiivin illatiivin ja monikon 1. persoonan kongruenssin sosiaalinen variaatio. Käsikirjoite. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- JÄRVI, MARTTI 1981: Murrepiirteet eteläpohjalaisten opiskelijoiden ja koululaisten kielessä: konsonantit. — NPM 2.
- JÄRVI, MAUNO 1981: Murrepiirteet eteläpohjalaisten opiskelijoiden ja koululaisten kielessä: vokaalit. — NPM 2.
- KARLSSON, FRED 1975: Suomen kielen tulevaisuus. — Sananjalka 17. Turku.
- KETTUNEN, LAURI 1940: Suomen murteet III A: murrekartasto. Helsinki.
- KYTÖMÄKI, JORMA 1981: Maantieteellinen tutkimus lingvistin apuna. — Sananjalka 23. Turku.
- LABOV, WILLIAM 1963: The social motivation of a sound change. — Word 19. New York.
- 1966: The social stratification of English in New York City. Washington D. C.
- 1971: The study of language in its social context. — Advances in the Sociology of Language I. Toim. Joshua A. Fishman. Haag.
- LAHTINEN, LEENA 1981: *a:n* ja *ä:n* loppuheitto Jyväskylän puhekielessä. — NPM 3.
- LEHMANN, WINFRED P. 1981: Historical linguistics and sociolinguistics. — International Journal of the Sociology of Language 31. Haag.
- LESKINEN, HEIKKI 1980: Wie verschwindet ein Dialekt? Beobachtungen zur heutigen Umgangssprache der karelischen Umsiedler. — Heutige Wege der finnischen Dialektologie, Studia Fennica 24. Forssa.
- MA = Muoto-opin arkiston kokoelmat. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- MIELIKÄINEN, AILA 1978: Aktiivin II partisiippi Etelä-Savon murteissa. — Virittäjä 82.
- 1980: Pikapuhemuodot Jyväskylän puhekielessä. — NPM 1.
- 1981a: Etelä-Savon murteiden äännehistoria I. Jyväskylä.
- 1981b: Murre, kielenkäyttäjät ja asenteet. — NPM 2.
- 1981c: Nominin- ja verbintaivutuksen ongelmia nykypuhekielessä. — NPM 3.
- NISSI, ULLA 1981: III infinitiivin illatiivi ja inessiivi jyväskyläläisten ja eteläpohjalaisten puhekielessä. — NPM 3.
- NPM 1, 2 ja 3 = Nykysuomalaisen puhekielen murros, Jyväskylän osatutkimus. Raportit 1–3. Toim. Aila Mielikäinen. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 20, 24, 26. Jyväskylä 1980–1981.
- PAUNONEN, HEIKKI 1971: Sosiolingvistinen metodi ja sen sovellus. — Virittäjä 75.
- RAUTKORPI, ESKO 1980: Jyväskylän murteen väistyviä piirteitä. — NPM 1.
- SIITONEN, KIRSTI 1981: Dialektologian ja sosiolingvistiikan suhteesta. — Kirjoituksia puhekielestä. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 14. Turku.
- SILVENNOINEN, LEENA 1980: Laaja-alaiset itämurteisuudet Jyväskylän puhekielessä. — NPM 1.
- 1981: *a, ä* -loppuiset vokaaliyhtymät Jyväskylän puhekielessä. — NPM 3.
- SUOJANEN, M. K. — SALOMAA, LEENA — VUORINEN, RIITTA 1981: Kolmen murrepiirteen sosiaalinen ja tilanteinen erottelevuus Turun puhekielessä. — Kirjoituksia puhekielestä. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 14. Turku.
- THELANDER, MATS 1977: Grepp och begrepp i språksociologin. Lund.
- 1979a: Språkliga variationsmodeller tillämpade på nutida Burträsktal 1: materialbeskrivning och analys på språkdragsnivå. Uppsala.
- 1979b: Språkliga variationsmodeller tillämpade på nutida Burträsktal 2:

- teoretiska utgångspunkter och analys på språkartsnivå. Uppsala.
- TRUDGILL, PETER 1974: Sociolinguistics: an introduction. Aylesbury, Bucks.
- TURKIA, MARKETTA 1971: Kaukaan murteen äänneopillisesta koostumuksesta. Käsikirjoite. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitos.
- TURUNEN, PIRKKO 1980: Omistusmuotojen sosiaalinen vaihtelu Tampereen puhekielessä. Käsikirjoite. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- VILHUNEN, AIRI 1979: Tampereen puhekielen A:n loppuheitto ja sen sosiaalinen variaatio. Käsikirjoite. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.

The regional background of spoken Modern Finnish

AILA MIELIKÄINEN (Jyväskylä)

Sociolinguistic research in Finland began in the 1970s; its central concerns have been how known local dialects have changed and how these changes should be interpreted. Has regional variation been completely replaced by social variation, and can spoken Modern Finnish be accounted for e.g. by reference to the spoken Helsinki dialect?

Both as a society and as a speech community Finland is markedly different from the environment in which sociolinguistic research originated. The country is relatively sparsely populated, and urbanization has not taken place to anything like the extent it has done in Britain and America. The dramatic social changes dating from the end of the 19th century — industrialization, urbanization, migration — have certainly had a clear influence on spoken Modern Finnish, but the language nevertheless remains closely tied to the original regional variation. Research results from different towns (Helsinki, Turku, Tampere, Jyväskylä) indicate that not even urban language can yet be described from a social viewpoint alone.

The observation of Swedish sociolinguists that a dialectal feature is more likely to be preserved if it has a wide distribution is also valid for Finland. The most typical dialectal characteristics of spoken Modern Finnish are so wide-spread that they do not mark any particular dialects. Some syntactic features (3rd p. sing. verb forms instead of 3rd p. pl., the use of the passive to replace 1st p. pl., the relative pronoun *mikä*) have already be-

come some kind of markers of informal register. The best preserved phonological and morphological features are those with an original distribution over both eastern and western dialects (apocope of *i* after *s*, allegro forms of the type *mä oon* 'I am', *sä tuut* 'you come' for *minä olen*, *sinä tulet*, the vowel contraction type *korkee* 'high' for *korkea* etc.).

Finnish is structurally very different from Indo-European languages, and for this reason Labov-type research methods are not applicable as such. Inflection is so important in Finnish that sound changes cannot be adequately described without morphology, and in some cases phonological phenomena extend as far as syntax. In the spoken modern language too, it is immediately apparent that certain phenomena spread in particular case-forms; examples are the short variants *mä*, *sä* of the pronouns *minä* 'I', *sinä* 'you', and the relative pronoun *mikä*. On the other hand, aspects of the syllable structure or the stress system may slow down the spread of formal features in different areas. For instance, the Southern Finland apocope types *kadul* 'in the street', *koulus* 'in the school' for *kadulla*, *koulussa*, and vowel contraction types such as *sellasii* 'such (partit. pl.)', *kouluu* 'school (partit. sing.)' for *sellaisia*, *koulua* have spread beyond their original area only in a few phrases and word-types: *must tuntuu* 'it seems to me', *mum mielesti* 'in my opinion'; *sellasii* 'such (partit. pl.)', *tällasii* 'like this (partit. pl.)', *tollasii* 'like that (partit. pl.)', *sai tehtyy* 'got done', *tuli käytyy* 'went'.